

GAZNE'SİZ GAZNELİ DEVLETİ: HÜSREV MELİK DÖNEMİ (1160–1186) GHAZNAVID STATE WITHOUT GHAZNI: PERIOD OF MALIK KHUSRAW (1160-1186)

İzzetullah ZEKİ *

Öz

Gazneli Devleti son dönemlerinde önce Oğuzların, ardından Gurluların istilasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu çerçevede Sultan Sencer'in soydaşları Oğuzlara karşı yenik düşerek katledilmesi de Gazne'nin düşmesini hızlandırmıştır. 552/1157 yılında devletin başına geçen Hüsrev Şah b. Behram Şah, Selçuklu himayesinden mahrum kaldığı için fazla tutunamamış, 555/1160 yılında Oğuzlara karşı yenilerek Hindistan'a firar etmek zorunda kalmıştır. Böylece Gazne, hanedanın elinden çıkmıştır. Lahor'da devletin başına geçen son Gazneli sultanı Tâcüddevle Hüsrev Melik'in yumuşak huylu, cömert sıfatlı kişiliğinin yanı sıra işret meclislerine düşkünlüğü onu devlet işlerinden alıkoymuştur. Bu zafiyetine bağlı olarak 577/1181 yılında Sultan Gıyâseddin Muhammed b. Sam'ın önderliğindeki Gurluların saldırılarına maruz kalmıştır. Devletin zayıflığını göz önünde bulunduran Hüsrev Melik, 582/1186 yılında Gurlularla barış anlaşmasına yönelmiştir. Fakat barış antlaşması gerçekleşmeden Gurlular tarafından oluşturulan bir hile sonucunda esir düşmüş, 589/1193 yılında hapisteyken öldürülmüştür. Böylece Gazne'nin ardından Gazneli hanedanı da tamamen son ermiştir.

Anahtar Kelimeler

Gazne, Gazneliler, Melik Hüsrev, Oğuzlar, Gurlular.

Abstract

The Ghaznavid State was confronted with the invasion of the Oghuzes and then the Ghurids in recent times. Within this framework, the defeat and slaughter of Sultan Sanjar against the Oghuzes who are his cognates, accelerated the fall of Ghazni. Khusraw Shah b. Bahram Shah who came to power could not hold on for much longer because he was deprived of protection of Seljuks and had to flee to India being defeated against the Oghuzes in 555/1160. Thus, Ghazni came out of the dynasty. Then the tender minded, generous personality as well as his inebriety of Tajuddevle Malik Khusraw, who continued the existence of the Ghaznavid State in Lahore, kept him from doing state affairs. In 577/1181, it was attacked by the Ghurids led by Sultan Ghiyaseddin Muhammad b. Sam. Considering the weakness of his state, Malik Khusraw turned to a peace agreement with the Ghurids in 582/1186. But, he was captured as a result of a deception created by the Ghurids before the realization of peace treaty. When Khusraw Malik and his son were brought from Lahore to Ghur, they

* Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Burdur/Türkiye, izzetullahzeki@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-6571-7377>.

could never see Ghiyasuddin Muhammad, the Sultan of Ghurids, although there was a treaty among them. Therefore, they were kept in jail in one of the castles in the region without being honoured with the interest they expected. After a while they were killed. Therefore, there is not much information about the death of the last sultan of the Ghaznavids.

•

Keywords

Ghazni, Ghaznavid, Malik Khusraw, Oghuzes, Ghurids.

Giriş

Gazneli Devleti'nin son sultanları Hüsrev Şah ve oğlu Hüsrev Melik ataları Gazneli Mahmud gibi cesur ve savaşçı bir özelliğe sahiplerdi. Özellikle Hüsrev Melik, ok ve mızrak atmada pek kabiliyetliydi. Gazne elden çıkmasına rağmen Lahor'da Gazneli Devletini ayakta tutmayı başarmış, Hindûlara karşı yaptığı savaşta racalarını ele geçirmişti. Onun cesaretini şairler yazdıkları şiirleriyle methediyor, fetihlerinden övgüyle bahsediyorlardı. (Bosworth 1999:429) Nitekim Hüsrev Melik, saltanatının ilk yıllarında hâkimiyet sınırlarını Pencâb ve Keşmir'in içlerine kadar genişletmiş, ecdadın geleneği olan gaza ruhunu yaşatmıştı. (Bosworth 1999:429; Merçil 2014: 120) Batılı tarihçi Bosworth'un Hüsrev Melik hakkındaki olumlu görüşleri kendisinden önceki tarihçilerin rivayetlerine ters düşse de Hüsrev Melik'in, Gazneli Devleti'ni Gazne haricinde uzun bir süre ayakta tuttuğunu göz önünde bulundurduğumuzda tutarlı görülmektedir.

Cüzcânî'nin farklı anlatımına göre Hüsrev Şah'tan önce babası Behram Şah döneminde Gazneli Devleti Gurlular tarafından neredeyse tamamen istikrarsızlaştırılmıştı. Başta Gazne olmak üzere Büst, Zemin Dâver, Tiginâbâd gibi önemli bölgeler elden çıkmış ve tahrip edilmişti. (Cüzcânî 1962: 242) Muasır Gazneli tarihçileri Halîlî ve Pervîz'in aktardıklarına göre Gûrlular Gazne'nin Zemin Dâver bölgesine geldiklerinde Behram Şah'a: "*Senin fillerin varsa benim Harmilim (ordu komutanı) vardır*" şeklinde seslenerek ordusundaki iki iri yapılı ve güçlü askerini Behram Şah'ın fillerinin üzerine taarruza geçirdiler. Saldırıya geçen iki askerden biri fillerin altında kalarak hayatını kaybederken diğeri etkisiz hale getirdiği bir fili parçalamayı başardı. İkinci Gazneli-Gurlu çarpışması Tiginâbâd bölgesinde yaşandı. Üçüncü çarpışma ise Gazne civarında yaşandı ve şehir istila edilerek ateşe verildi. (Halîlî 2013: 237; Perviz 1957: 362) Gurlular, adeta evlerini başlarına yıkan Gazneli Mahmud'un intikamını torunlarından almaya çalıştılar. (Utbî 1966: 313; Zeki 2019: 248) Alâeddin Cihansûz önderliğindeki Gurlular, Gazne'yi yakıp ve yıkıp terk edince Hindistan'a firar eden Behram Şah Gazne'yi yeniden kontrol altına aldı. (Köymen 2011: 369) Fakat kısa bir müddet sonra vefat etti. (Cüzcânî 1962: 242) Kendisini her yönden destekleyip devletin başına getiren Sultan Sencer'le aynı yıl içinde 552/1157'de vefat ettiği ihtimali kuvvetli görülmektedir. (Cüzcânî 1962: 242; Perviz 1957: 362; Turan 1969: 198; Kafesoğlu 2014: 53; Piyadeoğlu 2017: 3) Behram Şah'ın ilk döneminde kısmen refaha kavuşan Gazneli Devleti, son dönemlerinde önce Selçuklulara karşı çıkması, ardından Oğuzlar ve Gûrluların istilasıyla karşı kaşıya kalması nedeniyle yıpranmaya başlamıştı.

Behram Şah'tan sonra devletin başına geçen Hüsrev Şah da güçlü bir iradeye sahip olmadığı için devleti idare edemiyordu. (Cüzcânî 1962: 243; Yazıcı 2013: 88; Perviz 1957: 362; Hândmir 1988: 172) Artık Sultan Sencer gibi herhangi bir hamileri de bulunmamaktaydı (Cüzcânî 1962: 243; Turan 1969: 195). Bu da ister istemez Oğuzlar ve Gurlular için kaçırılmayacak bir fırsattı. Görüldüğü üzere Hüsrev Şah da onlara karşı direnemedi 547/1153'te Hindistan'a firar etti ve 555/1160 yılında Hindistan'dayken vefat etti. (Bayur 1987: 211) Böylece Gazne, tamamen Gaznelilerin elinden çıkarak on iki yıl boyunca Oğuzların tahakkümü altında kaldı. (Cüzcânî 1962: 243; Bosworth 1999:429) Ardından Gazne 568/1173 yılında Gurlu hükümdarı Gıyâseddin Muhammed b. Sam tarafından zapt edildi. Sultan lakabı verdiği kardeşi Muizzüddin Muhammed b. Sam'ı Gazne'nin başına geçirdi. (Cüzcânî 1962: 243; Hândmir 1988: 173; Bayur 1987: 211; Perviz 1957: 362) Bundan böyle Arûs'l-Felek lakaplı XI. Yüzyılın muhteşem başkenti Gazne, sadece hanedanın elinden çıkmamakla kalmadı,

günümüze kadar bir kez daha başkentlik vasfına kavuşamadı.

1. Hüsrev Melik'in Şahsiyeti

Hüsrev Melik, Gazne'siz son Gazneli sultanıdır. Çünkü babası Hüsrev Şah, Gurlu saldırılarına karşı dayanamayıp Gazne'yi terk ederek Hindistan'a yerleşmişti. Asırlarca hanedanın başkenti olan Gazne bu özelliğini kaybetmiş, işgaller altında tahrip edilmişti. Hindistan'a firar eden Hüsrev Şah'ın yedi yıl sonra vefat etmesi üzerine oğlu Hüsrev Melik, Lahor'da tahta çıkarak birçok lakap elde etmiştir. Kimler tarafından verildiği bilgisine ulaşmadığımız bu lakapları şairlerin şiirleri ve basılmış paralardan öğrenmekteyiz. (Cüzcânî 1962: 243; Bosworth 1999:426; Sıddui 1996: 209) Tâcüddevle ve'd-Din lakabına sahip olan Hüsrev Melik'ten reis lakaplı ünlü şair Muhammed b. Reşid "*şahlarm listesinde en büyüğü din tacı olan Hüsrev Melik'tir*" şeklinde bahsetmektedir. (Bosworth 1999:426) Ayrıca onun Sirâcü'd-Devle ve'd-Din lakabını Lahor saray şairleri şiirlerinde methetmektedirler. Sultana yakınlığıyla bilinen şair Fahrü's-Şuarâ Muhammed b. Ali, şiirlerinde onun Sirâcü'd-Devle lakabına nispeten Sirâcî mahlasını övünerek kullanmıştır. Melik Hüsrev'in 555/1160 yılında bastırıldığı sikkeye göre onun Zahirü'd-Devle ve'd-Din lakabı da bulunmaktadır (Bosworth 1999:426). Cüzcânî ise ondan Sultan-ı Halim lakabıyla söz etmektedir. Bosworth'un ulaştığı İngiltere müzesinde bulunan sikkelerde Melik Hüsrev'in Ebü'l-Muzaffer künyesiyle ilk iki lakabı Tâcüddevle ve'd-Din, Sirâcü'd-Devle ve'd-Din ile el-Sultanü'l-Azam gibi anlamlı lakaplarının da olduğu bilinmektedir. (Bosworth 1999:426) Hüsrev Melik'in bu kadar fazla lakaba sahip olması onun faaliyetlerine yönelik ipucu sunmaktadır. Sultanların lakapları fetih gibi önemli faaliyetlerden sonra birer ödül ve takdir babından bağlı olduğu hilafet veya imamet tarafından verilmektedir. Buna binaen Hüsrev Melik'in Hindistan fetihlerinden dolayı Abbasi Hilafeti tarafından verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca bu lakapların şairlerin şiirlerinde yansması döneminde ilim, irfan ve edebiyatın yükselip desteklendiğinin birer göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Fetih faaliyetlerinin yanı sıra Cüzcânî, Hândmir ve bazı muasır tarihçilerin ifadesiyle "eğlenceye düşkün ve yumuşak huylu bir sultan olan Hüsrev Melik, devlet ve siyasetten pek bir şey anlamazdı. Buna bağlı olarak gün geçtikçe devlet idaresi zayıflıyor, otoritesi sarsılıyordu. Ondan güzel bir anı kalmadı. Saltanatından çok fazla bir süre geçmeden memleketin dört köşesinde isyanlar baş gösterdi. Emirler, kadınlar ve gulamlar hükümdarlar gibi davranmaya başladılar. Ayrıca yönetici sınıfından Türkler, emirler ve devlet erkânının ondan uzaklaştılar". (Cüzcânî 1962: 243; Hândmir 1988: 173; Bayur 1987: 212; Perviz 1957: 363) Bu durumu fırsat bilen Gurlular her geçen gün Hüsrev Melik'in hâkimiyet sahasındaki topraklarından bir bölümünü işgal ediyorlar, Gazne'den sonra Lahor'a doğru ilerliyorlardı. Nitekim Sultan Muizzüddin Muhammed Sam, 577/1181 yılında Lahor'a yöneldi. Hüsrev Melik'in küçük yaştaki oğlunu rehin alarak Gazne'ye getirdi. (Cüzcânî 1962: 244; Bayur 1987: 212; Halîlî 2013: 241) Muizzüddin Muhammed Sam, 582/1186 yılında yeni bir oyun içine girerek Hüsrev Melik ile dostluk antlaşması imzalayıp rehin tutulan Gazneli şehzadesi Melikşah (Behram Şah)'ı serbest bıraktı. Şehzadeyi götüren kişilere de yavaş hareket etmelerini vurgulayarak kendisi başka bir yoldan 20 bin kişilik bir ordu ile Lahor'a girdi. Oğlunun serbest bırakıldığı haberi üzerine kendini eğlenceye kaptıran Hüsrev Melik'i ansızın esir alarak Gazne'nin yakınlarında bulunan Firûzkûh bölgesine gönderdi. (Sıddqui 1996: 209) Oradan da Garcistan'ın Bulrevan Kalesi'ne gönderdi. Bu arada Horasan'da Hârizmşahlar isyanı ortaya çıkınca Gurlular yönetimlerinin tehlikeye düşeceğinden korkarak Hüsrev Melik ve oğlunu katlettiler. Böylece bir zamanlar doğuyu titreten Gazneli Devleti sona erdi. (Bayur 1987: 212; Halîlî 2013: 241)

Gazneli Devleti'nin düşüşü hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Cüzcânî'nin aktardığına göre Muizzüddin Muhammed Sam, Hindistan topraklarına seferler düzenlemekteydi. (Cüzcânî 1962: 244; Hândmir 1988: 172; Perviz 1957: 363) Bu seferleri sırasında Mültan'daki Karmâtilere karşı iyi bir başarı elde ederken Hindülara karşı başarısız oldu, hedef değiştirerek stratejik bir konuma sahip olan Lahor'a yöneldi. (Siddqui 1996: 209) 577/1186 yılında Lahor'a giderek Hüsrev Melik'in oğlunu rehin aldı. 583/1187 yılında ise Hüsrev Melik'in kendisini yakalayıp Gazne'ye getirerek Gıyâseddin Muhammed Sam'a teslim etti. Bu arada Horasan'da Hârizmşahlardan Sultan Şah hadisesi ortaya çıkınca Gıyâseddin Muhammed Sam, 586/1191 yılında son Gazneli sultanı Hüsrev Melik ve oğlu Melikşah (Behram Şah)'ı öldürerek Sebük Tegin sülalesini sona erdirdi. (Cüzcânî 1962: 244; Hândmir 1988: 172; Perviz 1957: 363) Gazne'den sonra Lahor'un da Gurluların eline geçmesinin önemli sebepleri bulunmaktadır. Bir kere Hüsrev Melik, Hindistan'da toprak kazanmış değildi. Ataları Gazneli Mahmud'un döneminde kazanılan toprakları savunmakla mücadele veriyordu. İkinci olarak Gazne'nin elden çıkması Gazneli hanedanının sonu anlamına geliyordu. Çünkü artık başı olmayan bedenden medet beklenmezdi. Başta Hindistan olmak üzere kabileler isyan etmişti. Hepsinin ötesinde Gurluların yenilmez bir güç olarak her tarafa yayılıyorlardı. Tüm bu gelişmelere bağlı olarak Hüsrev Melik'in teslim olmaktan başka seçeneği kalmamıştı.

2. Hüsrev Melik Döneminde Gazneli Devleti

Hüsrev Melik her ne kadar siyasi açıdan muktedir bir sultan olmasa da ecdat mirası olarak âlim ve şairlerle yakından ilgilenir, destek ve teşvikte bulunurdu. Bundan dolayı kısa zaman içinde Gazne'den sonra Lahor'da da çok sayıda âlim ve şair toplanmıştı. Bunların başında bölgenin meşhur âlim ve şairlerinden Mesud Selman Sa'd, Ebü'l-Ferec Runî ve Ufi yer akmaktaydı. Ufi, 615/1218 yılında Horasan ve Sîstan'dan göç ederek Lahor'a yerleşti. Lahor'da olduğu müddetçe önceki nesil şairler ve âlimler hakkında bilgi toplamaya çalıştı. Şiirlerinde Hüsrev Melik'i övdü. Yine ünlü şairlerden Cemâleddin Ebü'l-Mühasin Yusuf b. Nasr Kâtib de Hüsrev Melik'i şiirlerinde övdü. Reis Şehabüddeve ve'd-Din Muhammed b. Reşid, Ebu Reşidüddin b. Muhtaç, Nedim İbrahim b. Mesud gibi şairler de Hüsrev Melik'in sarayında hizmet ederek şiirler yazdı. Fahrü's-Şuarâ lakabıyla meşhur Cemâlüddin Muhammed b. Ali Sirâcî, şairlerin iftihar anlamına gelen lakabını sultanın lakabına nispeten kullanıyordu. Kelile ve Dimne'nin tercümanı ve Gazneli Devleti'nin vezir ve danışmalarından olan Ebü'l-Mealî Nasrullah (Nasr bin Muhammed b. Abdülhamid) Hüsrev Melik'in Divan başkanlığını yapmaktaydı. Veziri Cemâlü'l-Felasife Emirü'l-Amid Sukkatü'd-Din Muhammed b. Yusuf Derbendî de şiir ve edebiyatla uğraşıyordu. Şiir ve edebiyata kendini iyice kapıran Derbendî, hayatının sonuna doğru devlet ve dünya işlerinden uzaklaşarak inzivaya çekilmişti. (Bayur 1987: 212; Bosworth 1999: 432) Hüsrev Melik, yanındaki bu ulema ve üdeba kadrosunun sayesinde Lahor'da Gazne'siz Gazneli Devleti'ni bir yarım asır kadar muhafaza edebildi.

Hârizm ve Horasan başta olmak üzere Karahitayların yurtlarında hâkimiyet kuran Gurlular, Gaznelilerin Pencâb, Peşâver ve Kâbil bölgelerindeki üstünlüklerinden çok rahatsız oluyorlar, biran evvel Hint coğrafyasından silip atmak istiyorlardı. Bu amaçla Gurlu hükümdarı Muizzüddin, Mültan üzerinden Gaznelilerin hâkim oldukları Hindistan'a saldırıya geçti. Fakat onun bu coğrafyadaki dar geçit bölgelerden geçmesi kolay olmadı. Açlık ve susuzluğun yanı sıra yolu bilmeyen ordusu Gücerat bölgesinde ciddi bir yenilgiye uğradı. Fakat bu yenilgi Muizzüddin'i Hindistan hayallerinden vazgeçirmedi. Aksine defalarca Lahor ve Pencâb üzerine saldırı düzenledi. (Bayur 1987: 212; Bosworth 1999: 432) O, ısrarlı mücadelesi devamında 1178-1179 yıllarında Peşâver'i ele geçirdi. İki yıl sonra 577/1181 yılında Hüsrev Melik'in başkenti Lahor'a karşı ilk hamlesini yaptı. Durumun vahametini gören Hüsrev Melik, oğullarından

birini hediye olarak güzel bir fülle Muizzüddin'in yanına göndererek barış talebinde bulundu. Fakat Muizzüddin barışa yanaşmadığı gibi gönderilen şehzade ve hediyelerin geldiği yoldan geri dönmesini istedi. Bir yıl sonra Sind'in Dibal (Dival, Debul) bölgesini işgal ederek Hindistan'ın bazı bölgelerinde hâkimiyet kurdu. (Bayur 1987: 258; Bosworth 1999: 433) Böylece bu bölgelerden elde ettiği ganimetlerle güçlenerek Hüsrev Melik'in etrafını kuşatmaya çalıştı. Nitekim bir müddet sonra önemli ölçüde başarılar elde etti.

Sultan Muizzüddin daha önceden 552/1158 yılında Hindû hanedanlarından Cemu Racası Çakara Deo'nun tahriki ile Pencâb'a müdahale etmişti. Diğer taraftan Hüsrev Melik saltanatının ilk yıllarında Çakara Deo'nun hâkimiyetinden kurtulup dağda yaşayan Hohar kabilesiyle ittifak oluşturarak kendi nüfuzunu Kuzeye doğru genişletmiş, Keşmir'in güneyini ele geçirmişti. Bundan dolayı Çakara Deo Muizzüddin'in yanına bir heyet göndererek Hüsrev Melik'e saldırması için tahrik etmişti. Lahor'un yakınlarını yağmalayan Muizzüddin şehri ele geçirememişti. Bunun üzerine kuzeye dönerek Çakara Deo'nun önerisi ile Siyalkot Kalesi'ni Kakar Kabilesi'ne karşı restore ederek ordu komutanı Hüseyin b. Harmil'i yerleştirdi. Muizzüddin Muhammed, Lahor'u kuşattıktan sonra Hüsrev Melik'e teslim olması ve Sultanü'l-Azam Gıyâsüddin Muhammed'in hâkimiyetini kabul ederek onun ismini hutbelerde okutması durumunda kendisi ve ailesine zarar gelmeyeceği, istediği yerin ona verileceği ve kızını Hüsrev Melik'in oğlu ile evlendireceğine söz dair söz verdi. Ancak Hüsrev Melik bu öneriyi reddetti. (İbnü'l-Esîr 1692) Fakat bir müddet sonra şehrin tehlikede olduğunu, şehirdekilerin onu bırakıp karşı tarafa geçebilme tehlikesini görünce Lahor'un kadı ve hatibini barış şartlarını konuşmak üzere Muizzüddin Muhammed'in yanına gönderdi. Başka bir ifadeyle şehri teslim etti. Teslim olmasından sonra iki ay kadar iyi muamele gördü. Fakat bir müddet sonra Gıyâseddin Muhammed, Muizzüddin Muhammed'e bir elçi göndererek Hüsrev Melik'i kendine göndermesini emretti. Muizzüddin, Hüsrev Melik'e güvende olacağına dair bir söz verse de arkasında durup pek savunamadı. (İbnü'l-Esîr 1692; Bosworth 1999: 434) Askerî güçle Lahor'u ele geçiremeyen Muizzüddin Muhammed, 582/1186 yılında geri dönerek Çakara Deo'nun oğlu ve halefi olan Veciadva'nın desteği ve bir nevi hile neticesinde Lahor'u ele geçirdi, daha önceden Mültan valisi olan Ali Harmil'i temsilcisi olarak Lahor'da bıraktı. (Bayur 1987: 258; Bosworth 1999: 433; Sıddıqui 1996: 209)

3. Gazneli Devleti'nin Çöküşü

Gazneli Devleti'nin yıkılışı hakkında birçok görüş bulunmaktadır. Orta Çağın önemli iki tarihçisi İbnü'l-Esîr ile Cüzcânî'nin ittifakla naklettiklerine göre Gaznelilerin Gazne'deki hâkimiyetlerinin son bulmasının sebebi sadece Gurluların baskısı değildir. Aksine Gazne Horasan'dan gelen bir kısım göçebe Oğuzların girişimleriyle çoktan Gaznelilerin elinden çıkmıştı. Hatırı sayılır bir güce sahip olan Oğuzlar o kadar güçlenmişlerdi ki Gazne'de 12 veya 15 yıl boyunca hüküm sürmeyi başarmışlardı. (İbnü'l-Esîr 1692; Bayur 1987: 211; Bosworth 1999: 427) İbnü'l-Esîr'in aktardığına göre Hüsrev Şah, 559/1164 yılında Emir Zenci b. Ali b. Halife Şeybânî'nin komutasındaki Oğuz ordusunun karşısında duramayıp Lahor'a geri çekildi. Fakat Cemaziyelahir 559/1164 tarihinde Gazne hâkimiyetini kısa bir süre tekrar elinde tuttu. (İbnü'l-Esîr 1692) Cüzcânî'nin aktardığına göre Gazne'nin Oğuzlar tarafından ele geçirilmesi Hüsrev Şah'ın padişahlık döneminde gerçekleşmişti. 555/1160 yılında Hüsrev Şah vefat edince Gazne tamamen Oğuzlar tarafından işgal edildi ve 12 yıl hâkimiyetleri altında kaldı (Nesimi 2013: 188). Batılı tarihçi Bosworth'a göre Oğuzların Hüsrev Şah'ın ilk dönemlerinde Gazne'yi ele geçirdikleri düşünülebilir de, bu doğru olmayabilir. (Bosworth 1999: 427)

Oğuzların, Gazne'yi istila etmeleri bazı sonuçları da beraberinde getirdi. Oğuzların 1153-1156 yılları arasındaki Horasan'daki başkaldırıları sonucunda Sultan Sencer esir edilimce

Selçuklular dağıldı. Fakat Sultan Sencer'in eski Türk gulamlarından olan Müeyyidüddin, Horasan'ın kontrolünü ele geçirerek Oğuzları önemli vilayetlerden çıkartmayı başardı. Bu durum, Oğuz gruplarının bir kısmının doğuya giderek Gazne'ye yerleşip yağmalamalarına sebep oldu. (Bosworth 1999: 427) Oğuzların, Gazne hâkimiyeti İbnü'l-Esîr'in aktardığına göre on iki, Cüzcânî'nin aktardığına göre on beş yıl sürdü. Gazne'nin Oğuzların eline geçmesi Gurluların Hindistan'a doğru yayılmalarına geçici bir süre engel olsa da 568/1173 yılında Gazne'yi istila etmeleriyle bu engel sona erdi. Gurlu hükümdarı Sultan Gıyâseddin Muhammed ve kardeşi Muizzüddin, Gurlular, Halaçlar ve Horasanlılarla şehre saldırdılar. İlk saatlerde bu saldırı Oğuzlar tarafından yapılan toprak mevzilerin yardımı ile geri püskürtüldüyse de fazla sürmedi. Toprak mevzileri aşan Gurlular, Oğuzları yenerek büyük bir kısmını katlettiler. (Bosworth 1999: 428; İbnü'l-Esîr 1692; Bayur 1987: 212)

569/1174 yılında ise Muizzüddin, Gazne'nin yakınlarında bulunan Gerdîz bölgesini de istila ederek kardeşi Gâyaseddin Muhammed'i kendi idaresinde Gazne tahtına oturttu. Cüzcânî'nin aktardığına göre Hüsrev Melik bilgili ve kerem sahibi bir sultan olmakla beraber hep aşırı eğlenceye düşküncüydü. Bundan dolayı Türk askerleri ve devlet memurları uzak bölgelerde emirlere boyun eğmemeye başlamışlardı. İbnü'l-Esîr'in Hüsrev Melik hakkındaki bu değerlendirmelerine karşı, batılı tarihçi Bosworth'a göre; saldırıların yoğun bir dönemde zayıflamasına neden olan bir sultanın 26 yıl gibi uzun bir süre tahtını koruyabilmesi onun dirayetsizlik iddiasına ters düşmektedir. Yine Bosworth'a göre Melik Hüsrev gerçekten hareketsiz ve kabiliyetsiz bir sultan olsaydı onun liderliğindeki Hindistan Gazneli Devleti'nin bu kadar uzun sürmesi beklenilmezdi. (Bosworth 1999: 428) Çalışmamızın başlarında ifade ettiğimiz üzere Bosworth'un yarım asırlık saltanatını dikkate alarak öne sürdüğü düşünceleri tutarlıdır. Fakat Gaznelilerin Alp Tegin'den itibaren var olan gelen iki asırlık Hindistan birikimleri, bunun Hüsrev Melik'in yönetimindeki olumlu etkisi gözden kaçırılmamalıdır.

4. Hüsrev Melik'in Vefatı

Hüsrev Melik ve oğlu Lahor'dan Gur'a getirildiklerinde aralarında anlaşma olmasına rağmen asla Gurlu sultanı Gıyâsüddin Muhammed'i göremediler. Dolayısıyla bekledikleri ilgiye mazhar olamadan bölgedeki kalelerden birinde hapiste tutuldular. Bir müddet sonra da öldürüldüler. Bu nedenle Gaznelilerin son sultanının ölümü hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Meşhur ve herkesin rivayetlerinde konu olan görüş ise Hüsrev Melik'in Lahor'dan Gazne'ye getirildiği, ardından Gıyâseddin Muhammed'in başkenti konumunda olan Firûzkûh bölgesine gönderildiği, oradan da Garcistân'da bulunan Belrevan Kalesi'ne götürüldüğü, beş yıl sonra 586/1191 yılında oğlu ile beraber öldürüldüğü şeklindedir. Horasan'da Hârizmşahlardan Celâleddin Mahmud Hârizmşah'ın Gurlulara karşı büyük bir tehdit olarak ortaya çıkması, buna karşı Gurluların yorulması ve gelecekte son Gazneli Sultanı ve şehzadesinin serbest kalması için herhangi bir girişimin olabileceği veya savaş ve barış görüşmeleri sırasında baş belası olabileceği ihtimali üzerine öldürüldükleri nakledilmektedir. (Bosworth 1999: 434; Bayur 1987: 260) Gaznelilerle Gurlular arasında süren yarım asırlık bir mücadele neticesinde Gurlular başarı elde ederken Gazneliler tarihe karışmışlardır. Bundan böyle Gazne hiçbir zaman herhangi bir imparatorluğun merkezi olmadı. Bundan böyle bölgede Gurlular, ardından Hârizmşahlar, Timurlular, Babürlüler ve Şeybânîler (Özbekler) Gazneliler kadar İslam dünyasında güçlü bir konuma sahip olmasalar da uzun zaman Gaznelilerin mirasçısı olarak varlıklarını devam ettirdiler.

Sonuç

Büyük Selçuklu Devleti'nin son sultanı Sencer'in Oğuzlarca esir edilip katledilmesi Büyük Selçuklu Devleti'nin sona ermesinin yanı sıra Gazneli Devleti'ni de himayesiz kalması ve kısa bir süre sonra istila edilmesine sebep olmuştur. Hüsrev Şah döneminde Oğuzların istilasına uğrayan Gazne, on iki yıl sonra 568/1173 yılında Gurluların hâkimiyeti altına girmiştir. Böylece adlarını kendinden aldıkları Gazne şehri Gaznelilerin elinden çıkmıştır. Fakat Gazneli Devleti'nin son sultanı Hüsrev Melik, çeyrek asırdan fazla Gazne'siz Gazneli Devleti'ni Lahor'da ayakta tutmayı başarmıştır. Cömert bir kişiliğe sahip olan Hüsrev Melik, her ne kadar Hindistan'da kurduğu devletinin varlığını çeyrek asır boyunca muhafaza etse de işret ve eğlenceye düşkünlüğü devleti düzgün idare edip baki kalmasına mani olmuştur. Onun bu zaaf noktası Gazne ve civarını kontrolleri altına alıp genişlemekte olan Gurlulara yeni bir fırsat sunmuştur. Bu fırsatı iyi değerlendiren Gurlular, Gurlu hükümdarı Gıyâseddin Muhammed'in kardeşi Muizzüddin Muhammed önderliğinde defalarca Lahor üzerine saldırıya geçmişlerdir. Nihayetinde 582/1186 yılında Lahor'u kuşatmışlar, teslim olan Hüsrev Melik'i Gazne'ye getirerek hapsedmişler, daha sonra Horasan'da çıkan isyanları bahane ederek onu ve oğlunu öldürmüşlerdir. Böylece 351/963 yılında başlayan Gazneli Devleti'nin başkenti Gazne, 568/1173 yılında hanedanın elinden çıkmıştır. 582/1186 yılına kadar Lahor'da varlığını koruyan Gazne'siz Gazneli Devleti, hanedanın son fertlerinin ölümüyle beraber tarih sahnesinden çekilmiştir.

Summary

In the 11th century, the Ghaznavid State, which carried the banner for Islam in Central Asia, was confronted with the invasion of the Oghuzes and then the Ghurids. Within this framework, the defeat and slaughter of Sultan Sanjar against the Oghuzes who are his cognates, accelerated the fall of Ghazni. Khusraw Shah b. Bahram Shah who came to power could not hold on for much longer because he was deprived of protection of Seljuks and had to flee to India being defeated against the Oghuzes in 555/1160. Thus, Ghazni came out of the dynasty. Then the tender minded, generous personality as well as his inebriety of Tajuddevle Malik Khusraw, who continued the existence of the Ghaznavid State in Lahore, kept him from doing state affairs. In 577/1181, it was attacked by the Ghurids led by Sultan Ghiyaseddin Muhammad b. Sam. Considering the weakness of his state, Malik Khusraw turned to a peace agreement with the Ghurids in 582/1186. But, he was captured as a result of a deception created by the Ghurids before the realization of peace treaty. When Malik Khusraw and his son were brought from Lahore to Ghur, they could never see Ghiyasuddin Muhammad, the Sultan of Ghurids, although there was a treaty among them. Therefore, they were kept in jail in one of the castles in the region without being honoured with the interest they expected. After a while they were killed. Therefore, there is not much information about the death of the last sultan of the Ghaznavids.

The famous and narrated opinion of everyone was that Malik Khusraw was brought from Lahore to Ghazni and then sent to the district of Fûrûzkûh, the center of Ghiyaseddin Muhammed, where he was imprisoned in the Belrevan Castle in Garjistan and he was killed along with his son, in 586/1191, five years later. It is reported the emergence of Jalaluddin Mahmud Khwarazm-Shahs who was one of the Khwarazm-Shahs in Khorasan and on contrary that, fatigue of the Ghurids and also the slaughter of the last Ghaznavid Sultan and his son on the possibility of an attempt for the release of them or using them as hostages for the peace or war conferences.

As a result of the struggle between Ghaznavids and Ghurids that continued a half-

century, while Ghurids achieved success, while the Ghaznavids became history. Henceforth Ghazni had never been the center of any empire. Although the Ghurids did not have a position as strong as the Ghaznavids in the Islamic world, they continued their existence in the region as the heirs of the Ghaznavids. The development and fame of the Ghurids in their first period was not seen much during the time of their predecessors, and lasted a short time. As a matter of fact, just twenty years after the death of Khusraw Malik, the dominance of the Ghurids in the region came was obtained by the Kharizmshahs. When coming to 586/1191, they killed Malik Khusraw and his son by alleging the riots in Khorasan. As is seen, the Ghaznavid State, which started in 351/963, went out of existence with the death of the last members of the dynasty after Ghazni.

KAYNAKÇA

- BAYUR, Hikmet (1987), *Hindistan Tarihi, I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- BOSWORTH, Clifford Edmund (1999), *Târîh-i Gaznevîyân*, (çev. Hasan Enuşe), Tahran: Müesses-i İntişârât-ı Emir Kebir Yayınları.
- Cüzcânî, Kadı Minhac Sirâc (1962), *Tabakât-ı Nâsirî, I* (hzl. Abdülhay Habîbî), Kâbil: Encümen-i Târîh-i Afganistan Pûhane-y Matbaası.
- HALÎLÎ, Halîlullah (2013), *Saltanat-ı Gaznevîyân*, Kâbil: Afganistan İslâm Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hândmir, Muhammed b. Hâvendşâh (1988), *Ravzatü's-Safa fî Sireti'l-Enbiya ve'l-Mulûk ve'l-Hulefâ*, (çev. Abdulkadir eş-Şahveli), Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye Li'l-Kitab Li'n-Neşr ve't-Tevzi Yayınları.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî eş-Şeybânî, *el-Kâmil fî't-Târîh Târîh-i İbnü'l-Esîr*, (hzl. Ebu Suheyb el-Keremî), Ürdün: Beytü'l-Efkârü'd-Devliyye Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim (2014), *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (2011), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MERÇİL, Erdoğan (2014), *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Müstevfî, Hamdullah İbn Ebu Bekir Ahmed (2015), *Târîh-i Güzide*, Tahran: İntişârât-ı Emir Kebir.
- PERVİZ, Abbâs, (1957), *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, Tahran: Müesses-i Matbuât-i Ali Ekber-i İlmî.
- PİYADEOĞLU, Cihan (2017/04.1), "Sultan Sencer'in Kürdistân Eyaleti Kurdurmuş Olduğu İddiası Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslar arası Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, VI, s. 1-12.
- SIDIQUÎ, İqtidar Husain (1996), "Gurlular", *DİA*, İstanbul, s. 207-221.
- TURAN, Osman (1996), *Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul: Turan Neşriyatı.
- Utbî, Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî er-Râzî (1966), *Târîh-i Yemînî*, (çev. Ebû'ş-Şeref Nâsîh b. Zafer Curfadekânî), (thk. Cafer Şîâr), Tahran: Tahran Üniversitesi Yayınları.
- YAZICI, Nesimi (2013), *İlk Türk İslam Devletleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ZEKİ, İzzetullah (2019), *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*, Konya: Çizgi Kitabevi.